

І міцніє віра, разом з Огієнковим висновком, що "Слово, як породіння Духа, безсмертне", що українська літературна мова – це могутня тисячолітня ріка, що "заливає все наше духовне життя", що немає сили її спинити.

І кожен рядок – як виразний штрих до образу самого автора – ретельного дослідника, полум'яного патріота, відданого сина своєї Вітчизни.

Література

1. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1992.
2. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упор., автор іст. біогр. нарису та приміток М.С.Тимошик. – К.: Либідь, 1995.

***В'ячеслав Усатий**
м. Житомир*

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВИ І МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Робота із збагачення словникового запасу, формування уваги до слова, смаку до того дібраного слова, уміння відчутти у контексті його дійсний зміст – в цілому розвиває почуття культури слова. "Виконавсько-мовленнева майстерність виходить із розряду педагогічного "додатку" і включається до загальної сукупності якостей учителя-вихователя" [4]. Останні десятиріччя проблемами культури мовлення займаються науковці Н.Д.Бабич, Я.Радевич-Винницький, І.М.Кочан, А.С.Токарська, А.Й.Капська, О.Г.Муромцева, В.Ф.Жовтобрюх, Л.М.Головата, К.Я.Климова, О.І.Кретова, Н.В.Лесняк, Л.В.Лучкіна, Л.О.Савенкова, В.А.Каліш та інші, науково-методичною базою для їх дослідження стали праці Я.А.Каменського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, Л.І.Айдарова, Л.О.Варзацької, М.С.Вашуленка, Н.Я.Грипас, І.П.Гудзика, А.Б.Добрович, І.А.Зязюна, В.Я.Мельничайко, С.Д.Рубінштейна, Г.М.Сагач, І.О.Синиці, Н.Ф.Скрипченка, М.Г.Стельмаховича, О.Н.Хорошківської та інші.

Значне місце у цій системі займає доробок І.Огієнка. Важко назвати ту галузь культури, в яку І.Огієнко зробив більший вклад. Ним чимало написано про мову, її культуру. Ось перша фраза з книги "Історія української літературної мови", що розкриває погляди автора на проблеми мовної і мовленневої культури: "Літературна наша мова мусить бути чистою, без разячих говіркових привнесень у словнику, складі й формах". Автор працював саме в той час, коли закладалися наукові засади нашої мови, до його думок прислухалися, з ним радилися, під його керівництвом створювався перший "Український правопис", який унормовував лексичні, фонетичні, граматичні особливості мови Далі автор пише, що "без доброго на-

вчання літературної мови знати її не будемо”, не зростає національна свідомість громадян, їх ушляхетнення, загальна культура суспільства.

І.Огієнко звертав нашу увагу на ставлення до народної мови, до чужих слів у ній, особливо варваризмів, архаїзмів, зазначав також, що без новаторів (неологізмів) ”мова остаточно завмерла б”. Автор підкреслював, що ”ясний і простий стиль – то найкращий стиль”, пізніше письменники ”стали дбати не тільки про чисту добірну мову, але й про мальовничість її форми: про добірні епітети як прикметникові, так і прислівникові, про мальовничо зложені слова, про багатство словника...”. Слід пам’ятати, що треба давати дітям можливо більш таких вражень, які б викликали їх на розмову, треба, щоб усі внутрішні скарби дитини мали змогу якнайкраще виявитися в різних виявах і перш за все в явному, змістовному, красивому слові, а для цього необхідно займатися дітьми з найкращими зразками народної творчості.

Дослідник зазначає і те, що ”сильно зросла правильність нашої літературної мови, цебто змаліли її суперечності з граматикою і докладним значенням слова. Вміння емоційно передавати свої враження, які зародилися після прогулянки, походів, екскурсій, збагачуватися образами, уявленнями, безпосередні розмови дитини і дорослого, що викликають зацікавленість дитини і дають змогу виражатися у жвавій розмові. Особистість дитини утверджується тоді, коли вона не пасивно сприймає мовлення вчителя, співпереживаючи з героями оповіді. Значну роль відвів автор синонімам, які треба ”не тільки знати, але головно відчувати”, щоб ”вжити кожен якраз на своєму місці”. Сьогодні часто доводиться стикатися з байдужим ставленням до української мови, мовлення. Люди забувають свою культуру, мову або просто не шанують свого. Інколи важко виробити в людей необхідність читати словники, оці скарбниці нації. Необхідно щоденно й наполегливо пропагувати свою культуру, мову через будь-які засоби інформації, щоб знову зазвучало ”багатство влучних слів”, які ми уже забули або рідко чуємо.

Досвід показує, що в мовленнєвому розвитку студентів велике значення має система завдань, яка передбачає ту систему розумових дій, якою забезпечується пізнання процесів, що відбуваються у мові, вироблення усвідомлених мовленнєвих навичок і формування любові до рідної мови, а в цілому допомагають розвивати філологічну мовленнєву культуру. Розглядаючи питання про збагачення словникового запасу, пам’ятаймо, що внутрішній зміст слова є завжди динамічним, складним утворенням, а його значення є ”тільки одна із зон того складного смислу, якого набуває слово в контексті мовлення. А отже, в різних контекстах слово легко змінює своє значення” [1]. А це вимагає від учителя такої підготовки своєї мовленнєвої дії під час роботи з класом, коли зміст його мовлення, значення слова дійде до кожного учня. Отже, успіх роботи педагога залежить не тільки від змісту, але й від форми викладу, навіть хороші думки не завжди дійдуть до дітей, якщо вони будуть погано виражені” [2].

У цьому плані не можна не згадати думки про те, що готуючись до викладу матеріалу на уроці, вчитель вирішує, з чого почати, чим закінчити, як розмістити матеріал, якими словами – "місточками" перейти від одного питання до іншого, як виразити основні думки. Вчитель нерідко довго шукає ці єдино потрібні в даному випадку слова, зважає їх, відчуває муки, близькі до мук поета.

Говорячи про роботу вчителя, не можна обійти замовчуванням і той факт, що для цієї професії важливий розум особливого роду; з одного боку, високо імпровізаційний, а з другого – багато обладнаний словесними конструкціями і їх варіаціями. Щоб легко і швидко можна було імпровізувати у певних ситуаціях, щоб словесні конструкції виникали у вчителя швидко, без болісних пауз, щоб, нарешті, створювалось враження невимушеності, природності його мовлення у спілкуванні з учнями, – необхідно не тільки мати великий словниковий запас, а й глибоко володіти граматичними нормами мови, уміти користуватися всіма багатствами її синтаксичних конструкцій, тобто, підходити до роботи творчо [3].

Система вправ з удосконалення граматичного ладу мовлення має послідовність, яка продиктована послідовністю опрацювання відповідних тем синтаксису української мови. Так, після вправ, що стосувались словосполучення, виконувалися вправи, пов'язані з реченням і т. ін.

У процесі вивчення синтаксису такі роботи, як складання речень, вичленування словосполучень, переклад тексту і т. ін., спрямовуються на поглиблене вивчення норм української мови і вироблення навичок, необхідних для формування вмінь володіти усним і писемним мовленням невимушено, чітко, яскраво, у відповідності з потребами, що продиктовані життєвим фактом, навчально-виховною ситуацією чи певною подією.

Так, наприклад, коли розглядається питання про відокремлені другорядні члени речення, можна, звичайно, поглибити знання з цієї теми шляхом розбору готових текстів, з'ясування смислової ролі відокремлених членів тощо. Але при цьому активна мовленнєва діяльність відсутня. І якщо вони й засвоюють певні граматико-синтаксичні форми мовлення, то таке засвоєння не має активного характеру, воно не формує творчих мовленнєвих навичок. З огляду на це ми використовували прийом об'єднання кількох речень в одне. Тобто, проводимо своєрідне редагування тексту. У сучасній методиці вправи на редагування вважалися одним із важливих засобів формування у дітей правильного усного та писемного мовлення (Д.М.Кравчук, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентелюк та ін.)[5].

Наприклад:

Заглада був членом літературного гуртка. Він уміє писати цікаві гуморески. Об'єднуємо: Заглада, член літературного гуртка, уміє писати цікаві гуморески. Тетерів – найбільша річка на Житомирщині. Він впадає в Дніпро біля Іванкова. Об'єднуємо: Тетерів, найбільша річка на Житомирщині, впадає у Дніпро біля Іванкова.

Така робота сприяє формуванню розуміння і того додаткового смислу, на який звертають нашу увагу відокремлені члени речення, і виробленню навичок використання саме таких можливостей відокремлених членів речення у власному мовленні. Додатковими видами роботи при цьому виступає виразне читання речень з відокремленими членами, введення в речення поширених означень, уточнюючих обставин, перетворення відокремлених членів речення у невідокремлені і навпаки. Наприклад: Ми працюємо в обладнаній сучасними технічними засобами аудиторії. Ми працюємо в аудиторії, обладнаній сучасними технічними засобами.

Серед завдань, які використовуються в процесі опрацювання цієї теми, можна назвати переказ-переклад текстів, добір відокремлених членів до виділеного слова тощо. Наприклад:

Над річкою Тетерів, окрасою Житомирщини, нависає скеля Чацького.

Перед написанням твору-мініатюри з використанням відокремлених членів проводимо попередню підготовчу роботу. Наприклад, запропоновано тему "Материнські руки". У бесіді з'ясуємо, що саме ми хочемо сказати про них: руки, м'які і ласкаві; сильні у час біди, добрі і лагідні у хвилину дитячих недомагань; потріскані і зашкарублі від роботи у полі і т. ін.. І тоді, працюючи над мініатюрою, крізь образ материнських рук відтворюють узагальнений образ жінки-матері, сильної в горі, доброї і лагідної у буденні дні, непомітної героїні людського життя. А дібрані слова, відносячись до материнських рук і пояснюючи їх, стають відокремленими означеннями, але дібраними не просто заради граматичної вправи, а для вираження відповідного бачення життєвих явищ, життєвої правди. Цим самим формується розуміння того, що відповідні граматичні форми, синтаксичні конструкції виникли не просто самі по собі, а в результаті необхідності виразити, передати іншим людям саме таку, конкретно-духовну людську інформацію. Ця потреба і породила відповідні граматичні конструкції, форми, категорії. Таке розуміння генезису граматичних форм збагачує уявлення про мову і є одним із засобів, що спонукає їх до свідомого і зацікавленого вивчення мови і розвитку власного мовлення.

Ми зупинилися на обґрунтуванні підходу до роботи з розвитку мовлення при опрацюванні теми про відокремлені члени речення. Але цими ж мотивами пройняті і всі інші види робіт і вправ з розвитку мовлення.

Подібні завдання виконуються також при опрацюванні питання про відокремлені додатки, вставні слова та вставні і вставлені конструкції, звертання.

Практика показує, що коли просто виконувати різні вправи, які лише вимагають логічного мислення, доведення, використання певних закономірностей у жорстко фіксованих ситуаціях, без пошуку думки, розкритості, творчості, певні досягнення, звичайно, будуть, але

вони, в такому випадку, не творчі, позбавлені соків життя, тієї краплини живої води, без якої не можна розбудити душу мовця.

Література

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – В кн.: Выготский Л.С. собрание сочинений. – М.: Просвещение, 1962.
2. Буяльський Б.А. Поезія усного слова. – К.: Радянська школа, 1969.
3. Кан – Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения. – Грозный: Грозненский университет, 1979.
4. Капська А.Й. Педагогіка живого слова. – К., 1997.
5. Бадер В.І., Василина С.В. Редагування як засіб розвитку мовлення // Початкова школа. – 1991. – № 8.

Анотація

У статті розглядається питання ролі граматичного ладу мови у формуванні культури мови і мовлення у процесі вивчення синтаксису.

This article deals with the problem of the role of grammatical structure of language in the formation of linguistic and speech culture in syntactical studying process.

Людмила Боднарчук, Наталя Ткачук
м. Житомир

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ І.ОГІЄНКА У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ

Однією з пекучих проблем культури мови у сучасному українському суспільстві є відродження мовного етикету, у якому відбивається психологія українця: його вроджена інтелігентність, доброта, доброзичливість, щирість, делікатність, поступливість, привітність, людська гідність.

У звуженні, збідненні мовного етикету просвічується загальний занепад громадянської взаємоповаги, зневага до жіночої природи, до чоловічої мужності й честі, у цілому, за словами О.Довженка, – "національної охайності".

Мовний етикет ділової людини – наразі ця тема є однією з важливих курсу "Ділова українська мова" у вищій школі. Тим часом, як засвідчує практика, його засвоєння загалом відбувається лише на теоретичному рівні. Це підтвердили відповіді студентів III курсу педагогічного університету (спеціальності "біологія і хімія", "початкове навчання і практична психологія"). На питання "Чи використовуєте ви звертання у формі кличного відмінка? Якщо ні, то чому?" 45 студентів відповіли таким чином: не надають значення формі звертання – 2 особи; використовують форму кличного відмінка при звертанні "постійно" або "майже завжди" – 4 особи;